

Формування громадянської компетентності як провідний вектор діяльності кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін

Олександр Олійник,
Олена Солошенко

Громадянська компетентність — інструмент для розширення можливостей розвитку особистості в суспільстві, стимулювання її мотивації, автономії та відповідальності. Її можна розглядати як одну з ключових компетентностей людини для розвитку таких якостей, як соціальна активність, відповідальність, повага до прав людини, до інших культур, підготовка молоді до ролі громадян відкритого демократичного суспільства [6, с.83]. Формування громадянської компетентності вчителів є складовою їх професійного та особистого розвитку, важливою умовою становлення громадянського суспільства. Громадянська компетентність, її зв'язок з ідеями демократії, національною ідеєю, справедливістю, правами людини, є пріоритетною особливо в умовах війни.

У відповідності до Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», громадянська компетентність — здатність особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до обов'язків громадянина, брати активну участь у суспільному житті, підтримувати розвиток демократичного суспільства та утверджувати верховенство права, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих

якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей [3].

Метою статті є визначення змісту та основних напрямків щодо формування громадянської компетентності вчителя в межах діяльності кафедри з забезпечення Освітньої програми «Історія, громадянська освіта та правознавство в закладах освіти».

Дослідженню питання забезпечення громадянської компетентності у здобувачів освіти в процесі навчання, обґрунтуванню її важливості, аналізу шляхів та змісту громадянських навичок сучасного педагога приділяється багато уваги. Із останніх доробків варто згадати статті Т. Кравчинської, С. В. Савченко, С. В. Олексенко, А. В. Токаревої, І. В. Чижикової [6, 8, 10]. Грунтовна монографія І.В. Жадана підготовлена за результатами дослідження чинників розвитку громадянської компетентності у студентської молоді [1]. Проте, особливості формування громадянської компетентності саме у майбутніх вчителів суспільствознавчої галузі знань в існуючих дослідженнях залишилися поза увагою.

Місія нашого університету — підготовка педагога, який уособлює українську національну ідею, володіє інноваційним типом мислення, здійснює наукові дослі-

дження й педагогічне просвітництво, керуючись настановами національної філософії освіти, педагогіки, психології, культури, а також комплексу суспільно-гуманітарних і природничих наук для розбудови освітнього простору й розвитку громадянського суспільства в Україні [9].

Підготовка висококваліфікованих педагогічних кадрів — пріоритетний напрямок розвитку сучасної системи освіти, діяльності кожного педагогічного закладу вищої освіти, кожної кафедри та викладача.

В Законі України «Про освіту» діяльність педагога визначається як «інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей [2].

Кафедра теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін протягом 22 років роботи в ХНПУ імені Г. С. Сковороди вбачає основним напрямком своєї діяльності формування та реалізацію відповідних характеристик та якостей у майбутніх вчителів історії.

На початку 2000-х років керівництвом університету було прийнято рішення відкрити на історичному факультеті нову спеціалізацію «правознавство». Підготовку фахівців було доручено новоствореній у вересні 2002 р. кафедрі історико-правових дисциплін (на чолі з професором А. В. Губою), яка пройшла у своєму розвитку трансформацію через кафедру правознавства, суспільно-правових дисциплін і менеджменту освіти у діючу кафедру теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін (завідувач — доцент О. М. Олійник).

За час існування кафедри у її складі працювали: професори М. М. Олійник і О. М. Богдашина; доценти — В. В. Богдан, О. І. Лисяк, М. В. Луценко, В. А. Нечитайленко, А. А. Письменницький, А. В. Стаканков, В. М. Смирнов, О. Є. Трофимов, Н. Ю. Шемигон, А. М. Шульга, В. І. Чуб; викладачі — І. І. Алексік, К. Ю. Алі-

стратова, В. В. Безусий, О. А. Задихайло, С. М. Коновалов, І. О. Саламахін, В. В. Ситнік.

Гогодні на кафедрі працює потужний науково-педагогічний колектив у складі: завідувач кафедри, кандидат юридичних наук, доцент О. М. Олійник, доктор філософських наук, професор С. В. Бережна, кандидат історичних наук, доцент О. М. Солошенко, кандидат педагогічних наук, доцент С. О. Микитюк, кандидат юридичних наук, доцент А. В. Танько, кандидат педагогічних наук, доцент Д. О. Разуменко, старший викладач М. В. Васильєва. Науково-професорський склад кафедри проводить активну наукову, методичну та організаційну роботу, викладачі є учасниками конференцій та семінарів, авторами методичних розробок та посібників, постійно підвищують кваліфікацію з дисциплін, що викладаються на кафедрі. Результати наукових досліджень, методичні доробки, теоретичні надбання активно запроваджуються в освітній процес і відбивають актуальні тенденції та потреби щодо підготовки вчителя, зокрема формування його професійних та спеціальних компетентностей за вимогами сучасної школи.

У 2016 р. затверджено «Концепцію Нової української школи». Серед ключових компетентностей громадянська є пріоритетною. Тут визначаються «усі форми поведінки, які потрібні для ефективною та конструктивною участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати й розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини та підтримка соціокультурного різноманіття» [4, с.16].

В «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» визначається, що громадянські компетентності, спрямовані на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами сім'ї,

за життя територіальної громади. Громадянські компетентності базуються на зазначених ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, демократії та надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до територіальної громади та держави [5].

Рекомендації нормативних документів щодо сучасного змісту освіти та вимог до підготовки вчителя успішно реалізовувались кафедрою. З 2021/2022 навчального року на кафедрі ведеться підготовка фахівців за Освітньою програмою «Історія, правознавство та суспільствознавчі дисципліни». Змістові компоненти Освітньої програми забезпечують майбутнім вчителям можливість отримати не тільки ґрунтовну історичну підготовку, а й зосередити навчання на теоретичних та методичних особливостях викладання права та суспільствознавчих дисциплін, які традиційно в школах викладають вчителі-історики. Випускники здобувають широкий спектр загальних та фахових компетентностей (компетентності в галузі науки, ІКТ, мовні та комунікативні, соціальні, особистісні, управлінські, громадянські, міждисциплінарні, правові, поведінкові, інформаційно-правові та інші) [10].

Зазначимо, що зміст соціальних, громадянських та правових компетентностей в Освітній програмі базується на навичках, визначених в «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні»: розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів; здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства; розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси; знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті; розуміння та сприйняття цінності

прав і свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших; розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти; знання та розуміння державного устрою, державного управління в усіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні; знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом із прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівні; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних із участю в суспільно-політичному житті; здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб; здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення; здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності [5].

Подальший розвиток українського суспільства, реформування системи освіти, підвищення ролі громадянської культури особистості визначили нові актуальні вимоги щодо підготовки сучасних вчителів. Адже саме вчитель є носієм ідеї громадянського суспільства, громадянських знань у школі, регулює процеси засвоєння громадянського досвіду, здійснює управління процесами соціалізації учнівської молоді [7, с.89].

Саме тому, з 2024/2025 навчального року, з метою актуалізації вимог щодо підготовки вчителя-історика, на кафедрі запроваджено оновлену та вдосконалену Освітню програму «Історія, громадянська освіта та правознавство в закладах освіти» (керівник проєктної групи, гарант освітньої програми зі спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська

освіта) кандидат юридичних наук, доцент О. М. Олійник).

Унікальністю даної Освітньої програми є: підвищення практичної підготовки завдяки послідовному циклу навчальних і педагогічних практик у закладах загальної середньої освіти; можливість для випускників створювати та викладати модельні інтегровані міждисциплінарні курси у навчальних закладах; викладання, у поєднанні з історією, основ законодавства та оволодіння новітніми методами отримання й передачі наукового знання в галузі історичних, правових та суспільствознавчих дисциплін; формування у здобувачів почуття активного громадянства, навичок планування та участі у соціально-освітніх, волонтерських, благодійних проєктах, студентському самоврядуванню тощо; міждисциплінарна та багатопрофільна підготовка фахівців, що володіють інструментарієм для теоретичних досліджень суспільно-політичних і соціокультурних реалій, практичної діяльності історика — фахівця з громадянської освіти та правознавства з акцентом на реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії та навчання протягом життя [8].

Такі особливості підготовки сучасних педагогів спрямовані на формування у здобувачів освіти активної громадянської позиції, плекання національної ідеї, виховання патріотизму, правової культури тощо. В сучасній школі це має велике значення, оскільки мова йде про долі сьогоденного та майбутнього поколінь — учні повинні володіти не тільки необхідними знаннями та компетентностями, а стати зрілими духовно і інтелектуально.

Компоненти Освітньої програми, зокрема цикл професійної підготовки, представлені комплексом навчальних дисциплін історичного, правознавчого, краєзнавчого, суспільствознавчого, психологічного, педагогічного, методичного спрямування. Кожна із дисциплін забезпечує формування у майбутніх вчителів інтегральної компетентності та широкого

кола загальних, фахових навичок та компетентностей предметної спеціальності. Варто зазначити навчальні дисципліни, які переважно є авторськими курсами, що забезпечують дану ОП: «Правове регулювання освітньої діяльності», «Вступ до спеціальності: міждисциплінарний вимір», «Основи демократії і громадянське суспільство», «Міжнародна та національна правова молодіжна політики», «Охорона праці в галузі освіти», «Громадянська освіта», «Історія державотворення України в контексті європейської цивілізації», «Міжнародні відносини: історико-правовий аспект», «Націогенез та формування української ідентичності» та ін.

Отримані програмні результати навчання для предметної спеціальності здобувачів освіти передбачають, зокрема, демонстрацію знань нормативно-правової бази функціонування громадянського суспільства, його основних інститутів, особливостей функціонування громадських організацій; визначення і застосування теоретичних понять, положень, концепцій для аналізу та пояснення історичних та правових фактів, орієнтування в системі права в контексті формування української національної та громадянської ідентичності тощо [8].

Громадянська компетентність сучасних фахових педагогів є невід'ємною частиною їхньої загальної культури, зокрема громадянської — реалізовувати компетентнісний підхід не можна окремо від громадянських цінностей. Бо такі цінності безпосередньо базуються на певних ідеалах, переконаннях, відповідних етичних позиціях, без яких неможливе становлення громадянської компетентності. Тому важливо розуміти:

1. Громадянська компетентність, на відміну від інших компетентностей, не може формуватися без опори на громадянські цінності та не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтацій.

2. Процес становлення компетентності як «доведеної готовності до компетентності» може реалізовуватися тільки в діяльності.

3. Професійна компетентність педагога має інтегративну природу, бо її джерелом є різні сфери культури (духовна, етична, екологічна, громадська, соціальна, педагогічна, управлінська, правова тощо), які вимагають значного інтелектуального розвитку та включають аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси [8, с.67–68].

Таким чином, громадянська компетентність педагогів є базовою загальною компетентністю та складовою його професійного зростання. Проте, найзмістовніше і широке коло навчальних дисциплін, досвідченість та кваліфікація професорсько-викладацького складу не зможуть забезпечити ґрунтовної теоретичної підготовки здобувачів освіти без їх інтерактивності навчання та результативної самостійної роботи. Свої здобутки студенти демонструють на засіданнях наукового гуртка кафедри «Правознавчі та суспільствознавчі студії», круглих столах, конференціях, олімпіадах, конкурсах наукових робіт, отримують сертифікати за участь у вебінарах та воркшопах. Керівництво науковою роботою здобувачів освіти, підтримка їх дослідницьких та методичних пошуків є органічною складовою діяльності кафедри на шляху реалізації Освітньої програми кафедри.

Здобувачі освіти, отримавши освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра, будуть

володіти достатнім рівнем громадянської компетентності, а саме: дотримуватись ціннісних орієнтирів громадянського суспільства у повсякденному житті та застосовувати у педагогічній практиці; діяти як відповідальні громадяни та брати участь у суспільному житті на різних рівнях; поважати конституційні права інших; вміти формувати громадянські компетентності в учнівській молоді; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до держави, державної мови, державних символів, суспільної моралі і суспільних цінностей, зокрема справедливості, патріотизму, гуманізму, патріотизму; взаємодіяти з іншими в різних соціальних ситуаціях і критично оцінювати соціальні події і явища.

Таким чином, формування громадянської компетентності сприяє досягненню основної мети — вдосконаленню особистості вчителя, кваліфікованого фахівця з високим рівнем громадянської культури й готовністю здійснювати громадянське виховання і громадянську освіту. Гасло «Освіта збереже Україну!» реалізується в змісті суспільно-правових дисциплін, які викладає кафедра, і виконує високу місію нашого університету щодо підготовки фахівців-педагогів — національно свідомих українців з активною громадянською позицією, що є важливим чинником розвитку сучасного українського суспільства.

Література

1. *Жадан І. В.* Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії : моногр. / Нац. акад. пед. наук України ; Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.

2. *Закон України «Про освіту»* // Уряд. кур'єр. 2017. № 186 від 04.10.2017 р.

3. *Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»* // Уряд. кур'єр. 2023. №5 від 07.01.2023 р.

4. *Концепція Нової української школи.* URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/>

[sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf](https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf)

5. *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні.* Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовт. 2018 р. № 710-р (в ред. від 8 жовт. 2022 р. № 893-р) // Уряд. кур'єр. 2018. №211 від 09.11.2018 р.

6. *Кравчинська Т.* Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи // Вісник післядипломної освіти. 2019. Вип. 8 (37). Сер. «Педагогічні науки». С.74–88.

7. *Олійник О.М., Солошенко О.М.* Громадянська освіта як фундамент багатове-

торності освітнього процесу в межах Болонської системи // Новий Колегіум. 2023. №1-2. С.86–92. URL.: <https://doi.org/10.30837/nc.2023.1-2.86>

8. Савченко С.В., Олексенко С.В. Громадянська компетентність як важлива складова фахового зростання сучасного вчителя. URL: <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj21-03-012>

9. Сайт ХНПУ імені Г.С.Сковороди. URL: <http://hnpu.edu.ua/>

10. Токарєва А.В., Чижикова І.В. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності студентів: міжнародний та національний контексти // Вісник ун-ту імені Альфреда Нобеля. Сер. «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2021. № 1 (21). С. 88–93.

15.11.2024

Відомості про авторів:

Олійник Олександр Миколайович — кандидат юридичних наук, доцент, кафедра теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: oleynik.oleks@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-9751>

Солошенко Олена Михайлівна — кандидат історичних наук, доцент, кафедра теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: soloshenkoelena@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2877-0237>